

Ижтимоий интеллект шахснинг индивидуал психологик хусусияти сифатида

Қодирова Мухайё Мавляновна

Навоий Давлат Педагогика Институтин.
“Умумий Педагогика ва психология” кафедраси

Аннотация

Мақола муаллифи ижтимоий интеллектни шахснинг индивидуал хусусияти сифатида ўрганиб, уни инсоннинг ижтимоий ҳаётга фаол иштирокининг етакчи омили сифатида таҳлил қилган. Кўплаб назарий ва экспериментал тадқиқот натижаларини умумлаштирган ҳолда ушбу ҳодиса тизимли таҳлил қилинган. Ижтимоий интеллект соф индивидуал психологик хусусият бўлиб, билиш, фикрлаш ва акс эттириш орқали шахснинг ижтимоий муҳитга тез мослашишига ёрдам беради деган қарашни илгари суради.

Калит сўзлари: ижтимоий интеллект, ижтимоий қобилият, мослашиш, атрибут назария, индивидуал психологик хусусиятлар, муносабат.

Ҳозирги вақтда инсон ташқи ўзгаришларга жуда тез муносабатда бўлиши, доимий равишда ривожланиши ва такомиллашиши, ўз имкониятларини янгилаши керак. Айнан ижтимоий интеллект инсонни жамиятнинг ижтимоий ҳаётига қўшилиши, ижтимоий соҳа ва менежмент бўйича мутахассис бўлиш муваффақиятининг етакчи таркибий қисмидир. Ижтимоий интеллект туфайли инсон ўзгарувчан шароитларга мослашади, ўзаро таъсир ва мулоқотда шерикни тушунади, уни ва унинг хатти-ҳаракатларини башорат қилади. Ижтимоий интеллект шахснинг ўзини намоён қилиши ва англаши учун қулай шарт-шароитларни яратади. Кўплаб амалга оширилган назарий ва экспериментал тадқиқотларга қарамай, бир қатор ҳал қилинмаган муаммолар мавжуд, чунки кўп илмий манбаларда ижтимоий интеллект ривожланишининг табиати, шартлари ва омиллари ҳақидаги саволларга аниқ жавоб йўқ. Шунинг учун асосий тушунчаларни умумлаштириш ва унинг шаклланиши ва ривожланишининг энг муҳим омилларини аниқлаш учун ижтимоий интеллект ҳақидаги илмий билимларни тизимли таҳлил қилиш зарур. Тадқиқотчиларнинг ижтимоий интеллект муаммосига мурожаати 20-аср бошларидан бери кузатилган. Бу ҳодисани О. Конт (1910), Э. Торндайк (1920), Г. Оллпорт (1937), Дж. Гилфорд (1959), Г. Айзенк (1995) ва бошқа хорижий олимлар ўрганган. Э. Торндайк 1920 йилда биринчи бўлиб психологияга "ижтимоий интеллект" тушунчасини киритди, бу унинг фикрича "одамларни тушуниш ва бошқариш қобилияти, шахслараро муносабатларда оқилона ҳаракат қилиш қобилияти" эди [25].

Г. Оллпортнинг фикрига кўра, ижтимоий интеллект – бу одамлар билан муносабатларда самимийликни таъминлайдиган махсус ижтимоий ҳодиса, унинг маҳсули тушуниш чуқурлиги эмас, балки ижтимоий мослашувдир [21].

Шуни таъкидлаш керакки, Г. Оллпорт биринчи бўлиб одамлар билан ўзаро муносабатларга алоҳида эътибор берган ва у таъкидлаган шахсий фазилатлар бошқа одамни яхшироқ тушуниш учун маълум ижтимоий қобилиятларнинг ўзаро таъсирини акс эттиради. Шундай қилиб, бошқаларни тушуниш қобилияти ва бошқа одамлар олдида ўзини ўзи билиш ва ижтимоий идрок О.Конт 1910 йилда "Ижобий фалсафа руҳи" асарида ёзган "ижтимоий интеллект" тушунчасини бирлаштиради. Унинг фикрича, ижтимоий интеллект ҳозирги даражасига етгунча узоқ йўлни босиб ўтади. Олим индивидуал интеллектнинг ижтимоий табиатини (унинг онтогенетик ривожланишида), унинг ижтимоий интеллект билан узвий боғлиқлигини кўрсатди. Г.Айзенкнинг таъкидлашича, ижтимоий интеллект – бу шахснинг ижтимоийлашуви даврида, ижтимоий-маданий шароитлар таъсири остида шаклланган ақл-заковати.[2] Бизнинг фикримизча, Дж. Гилфорд томонидан ишлаб чиқилган ижтимоий интеллект концепцияси алоҳида эътиборга лойиқдир. У биринчи бўлиб ижтимоий интеллектни ўлчаш учун ишончли тестни ишлаб чиқди, иккинчисини умумий интеллект омилидан мустақил интеллектуал қобилиятлар тизими сифатида кўриб чиқди. Ижтимоий интеллектни ўлчаш имконияти Дж. Гилфорд томонидан интеллект тузилишининг умумий моделидан келиб чиққан.[7]. Ижтимоий интеллект, шунингдек, умумий интеллектуал қобилиятларни урта ўзгарувчининг маконида тавсифлаш мумкин: таркиб, жараёнлар ва натижалар. Дж. Гилфорд битта жараёни – идрокни ажратиб кўрсатди ва ўз тадқиқотларини хулқ-атвори билишга қаратди. Бу қобилият олти та омилни ўз ичига олади: 1.Хулқ-атвор элементларини билиш-бу хатти-ҳаракатларнинг оғзаки ва оғзаки бўлмаган ифодасини контекстан ажратиш қобилияти (Gestalt психологиясида "фондан рақам" танлашга яқин қобилият). 2.Хулқ-атвор синфларини билиш-хулқ-атвор ҳақидаги экспрессив ёки вазиятчи маълумотларнинг маълум бир оқимида умумий хусусиятларни тан олиш қобилияти. 3.Хулқ-атвор муносабатларини билиш-хулқ-атвор ҳақидаги маълумот бирликлари ўртасида мавжуд бўлган муносабатларни тушуниш қобилияти. 4.Хулқ-атвор тизимларини билиш – бу одамларнинг ўзаро таъсирининг яхлит вазиятларини ривожлантириш мантиғини, ушбу вазиятларда уларнинг хатти-ҳаракатларининг маъносини тушуниш қобилияти. 5.Хулқ-атвор ўзгаришларини билиш-турли хил вазият шароитида ўхшаш хатти-ҳаракатларнинг (оғзаки ёки оғзаки бўлмаган) ўзгарувчан маъносини тушуниш қобилияти. 6.Хулқ-атвор натижаларини билиш-мавжуд маълумотларга асосланган хатти-ҳаракатларнинг оқибатларини олдиндан билиш қобилияти [7]. Машҳур америкалик психолог Р.Стенбергнинг қизиқарли нуқтаи назари, улар ақлни ўрганишни реал ҳаётга яқинлаштириш ўрнига, сунъий конструкциялар ёрдамида ўлчашга ҳаракат қилмоқдалар. Муаллиф нуқтаи назаридан, ижтимоий интеллект – бу бошқа одамлар билан мулоқот қилишда ўзини намоён қиладиган ақл.[24] Ижтимоий интеллектни таҳлил қилиш контекстида хорижий ижтимоий психологияда ишлаб чиқилган атрибут назариялари муҳим ўрин тутди. Л.Д. Росс таъкидлаганидек, атрибутив назариялар оддий одамнинг ўзи гувоҳ бўлган воқеаларнинг сабаблари ва оқибатларини тушунишга уринишларини ўрганади. Бошқача қилиб айтганда, улар "кўчадан келган одам" нинг содда психологиясини, унинг хатти-ҳаракатларини ва

бошқаларнинг хатти-ҳаракатларини қандай изоҳлашини ўрганадилар. Атрибут назариялари XX асрнинг 50-60-йилларида олиб борилган тадқиқотлар натижасида замонавий кўриниш ва терминологияга эга бўлди.[23] Рус психологи Г.М. Андреева нуқтаи назаридан, "каузал атрибут – бу одамларнинг хулқ-атворини илмий психология томондан талқин қилиш жараёни эмас, балки ҳар бир шахс, гуруҳ томонидан кундалик ҳаёт давомида амалга ошириладиган жараён" [3, б.36]. Шунини таъкидлаш мумкинки, ушбу жараён ижтимоий мослашувни, ижтимоийлашиш пайтида мослашишни таъминлайди, чунки бу сизнинг ўзингизнинг хатти-ҳаракатларингиз ва бошқаларнинг хатти-ҳаракатларининг натижаларинини олдиндан билишга имкон беради, бу ижтимоий интеллектнинг ривожланиш даражасининг кўрсаткичидир. Ижтимоий ролни қабул қилиш назариясини ишлаб чиққан Р. Селманнын ижтимоий билиш модели етарли даражада қизиқиш уйғотади. Ижтимоий ролни ўз зиммасига олиб, у ўзига ҳам, бошқа одамларга ҳам субъект сифатида муносабатда бўлиш, бошқаларнинг ҳам, ўз хатти-ҳаракатларига ҳам муносабат билдириш ва ўз хатти-ҳаракатларига бошқа одамлар нуқтаи назаридан қараш қобилиятини ривожлантиришни тушунди.. Ижтимоий интеллект, унинг фикрига кўра, одамни ижтимоий воқеликка йўналтиришни таъминлайдиган психиканин "воситаси" дир [18]. Н. Кантер ва Дж. Кильстром, ижтимоий интеллектнинг турли таркибий қисмларини ҳисобга олган ҳолда, бу ижтимоий билимларнинг мазмуни ва шаклини, ижтимоий вазифалар ва мақсадларни яхшироқ тушунишга ёрдам беради ва буларнинг барчаси биргаликда ҳаётини муаммоларни ҳал қилишга олиб келади, деб ҳисобларди. Ўз нуқтаи назаридан, шахслар ижтимоий ҳаёт муаммоларини ҳал қилиш учун ижтимоий интеллектдан фойдаланадилар. Вазиятларни билиш ижтимоий интеллект репертуарининг муҳим қисмини ташкил қилади. Уларнинг фикрича, ижтимоий интеллект нафақат ижтимоий дунё, одамлар, ўзи ҳақидаги билимларни ўз ичига олади, балки бу маълумотни ўзгартириш, уни ишга тушириш, тадбирларни лойиҳалаш ва ҳаракатларни режалаштириш қобилиятини ҳам ўз ичига олади.[22] Маҳаллий тадқиқотларда ижтимоий интеллектни ўрганиш ушбу муаммо бир неча йўналишда кўриб чиқирилишини таъкидлашимизга имкон беради: шахсни шахс томонидан тушуниш, ижтимоий фикрлаш, шахслараро ўзаро таъсир, коммуникатив компетенция ва мустақил психологик ҳодиса сифатида. Ижтимоий интеллект ҳақида биринчи эслатмаларни Ю.Н.Емельянов асарларида топиш мумкин. Тадқиқотчининг фикрига кўра, "шахснинг субъект-субъект билиш имкониятлари соҳасини ижтимоий интеллект деб аташ мумкин, яъни бу фикрлаш жараёнларининг ўзига хос хусусиятларига, таъсирчан жавоб ва ижтимоий тажрибага, ўзини, шунингдек, бошқа одамларни, уларнинг муносабатларини англаш қобилиятига асосланган жараёндир." [9, б.7].

Н.В. Бахманова ва Н.А. Стафуринанин сўзларига кўра, ижтимоий интеллект алоқа вазифаларини амалда ҳал қилиш қобилиятини ва мулоқот қобилиятини ўз ичига олади. Улар ушбу қобилият таркибида бешта компонентни ажратиб кўрсатишади: 1. Инсонни тўлиқ ва тўғри идрок этиш қобилияти. 2. Инсоннинг ички хусусиятларини тушуниш қобилияти. 3. Эмпатия қилиш қобилияти. 4. Хатти-ҳаракатларни таҳлил

қилиш қобилияти (акс эттириш). 5. Ўзини бошқариш қобилияти ва алоқа жараёни.[5] А.Л. Южанинова ижтимоий интеллектни амалий ва мантикий интеллектдан ташқари интеллектуал тузилишнинг учинчи хусусияти сифатида белгилайди. Иккинчиси, муаллифнинг фикрига кўра, субъект-объект муносабатлари соҳасини ва ижтимоий интеллект – субъект-субъектни акс эттиради.[20] Тадқиқотчи ижтимоий интеллектни уч ўлчов бўйича махсус ижтимоий қобилият деб билади: ижтимоий-идрок қобилиятлари, ижтимоий тасаввур ва ижтимоий алоқа техникаси. М.И. Бобнева шахснинг ижтимоий ривожланиши тизимида ижтимоий интеллектни белгилайди. Шахсни шакллантириш механизми социализация бўлиб, у шахснинг маълум бир ижтимоий гуруҳ ёки жамоага қўшилишини таъминлайдиган жараён сифатида тушунилади (М.И. Бобнева, 1979). Е.С. Михайлованинг фикрига кўра, ижтимоий интеллект – бу мулоқот ва ижтимоий мослашувнинг муваффақиятини, одамларнинг турли кундалик соҳаларда, турли кундалик вазиятларда хатти-ҳаракатларини башорат қилиш, оғзаки бўлмаган ва оғзаки ифода билан инсоннинг ниятлари, ҳиссиётлари ва ҳиссий ҳолатларини тан олиш қобилиятини таъминлайдиган ажралмас, интеллектуал қобилиятдир.[15] В.Н. Куница ижтимоий интеллектни интеллектуал, шахсий, коммуникатив ва ҳуқ-атвор хусусиятлари мажмуаси, шу жумладан ўзини ўзи бошқариш жараёнларининг энергия хавфсизлиги даражаси асосида юзага келадиган глобал қобилият сифатида белгилайди; бу хусусиятлар шахслараро вазиятларнинг ривожланишини башорат қилишни, ахборот ва ҳуқ-атворни талқин қилишни ва ижтимоий ўзаро таъсирга тайёрлигини белгилайди ва қарор қабул қилиш. [11]. О.Б. Чеснокова кўра «Ижтимоий интеллект – бу муайян вазиятларда шаклландиган ва намоён бўладиган ижтимоий воқелик билан инсоннинг ҳаётий муносабатларида билиш ва йўналишни таъминлайдиган умумий билим қобилияти». [19, б.54]. В.Н. Дружинин томонидан таҳрирланган "Замонавий психология" китобида айтилишича: "Ижтимоий интеллект ижтимоий-психологик кузатиш, визуал хотира, воқелик ва инсон хатти-ҳаракатларини рефлексив тушуниш, психологик маълумотларни таҳлил қилиш ва синтез қилиш қобилияти ва ривожланган тасаввурга асосланади. Бу сизга инсоннинг ички дунёсини яхшироқ тушунишга, унинг шахслараро муносабатларини фарқлашга ва турли вазиятларда хатти-ҳаракатларни башорат қилишга имкон беради". [7, б.410].

А. Меграбян алоқа актида сўзлар бор-йўғи 7%, 38% товуш ва интонациялар, 55% еса новербал реакциялар эгаллашини аниқлади. [14] А.А. Бодалевнинг таъкидлашича, бошқа одамлар уларни ишлатганда юз ифодалари ва пантомимикаларни адекват ҳал қилишни ўрганиш, уларни бошқаларга ўз таъсири билан тобора фаолроқ ишлатиш орқали инсон бошқа одамларни ва ўзини билиш субъекти сифатида ҳам шаклланади. [6] Л.И. Мнацаканян ҳақли равишда таъкидлайди: бошқалар билан муваффақиятли ишлаш учун тўғри муносабатларни ўрнатиш, ўзаро тушунишга эришиш керак, бу ҳам ижтимоий ақлнинг муҳим хусусиятидир. [16] Замонавий илмий адабиётларда ижтимоий интеллект коммуникатив компетенция, ижтимоий компетенция, ижтимоий-перцептив компетенция, ижтимоий тушунча ва бошқалар билан боғлиқ ҳолда кўриб чиқилади.

(Ю.Н. Емелянов, В.А.Лабунская, Е.В. Коблянская, В.Н. Куница ва ҳоказо.). Коммуникатив компетенция ва ижтимоий интеллект ўртасидаги муносабатларни таҳлил қилиб, Ю.Н. Емеляновнинг таъкидлашича, ижтимоий интеллект коммуникатив компетенцияни шакллантириш учун психологик ёрдам ҳисобланади. Бироқ, ушбу муаллиф таъкидлаганидек, ижтимоий интеллект коммуникатив компетенция учун бевосита шарт эмас [9]. Ижтимоий интеллект – бу интеллектуал, шахсий, коммуникатив ва ҳуқ-атвор хусусиятлари мажмуаси асосида ривожланган инсоннинг глобал қобилияти, шу жумладан ўзини ўзи бошқариш жараёнларининг энергия хавфсизлиги даражаси, бу ижтимоий ўзаро таъсирга, қарор қабул қилишга, шунингдек ахборот ва ҳуқ-атворни талқин қилишга, ривожланишни прогноз қилишга тайёрлигини белгилайди, шахслараро вазиятлардан, охир-оқибат ўзи ва атроф-муҳит билан уйғунликка эришиш қобилияти.[11] Ижтимоий интеллект маълум бир вақт оралиғида мавжуд бўлган ижтимоий ўзаро таъсирнинг етарлилиги ва муваффақияти даражасини, ижтимоий атроф - муҳит омилларини белгилайди. Ижтимоий интеллектнинг асосий ажралмас функцияларидан бири бу муносабатлар даражаси ва моҳиятини англашга асосланган ривожланиш истиқболлари ва ижобий ўзаро таъсир билан узоқ муддатли, барқарор муносабатларни шакллантиришдир. В.Н. Куницанинг фикрича, ижтимоий интеллект ижтимоий воқеликни билиш воситаси, ижтимоий компетенция – бу билиш маҳсули сифатида намоён бўлади. Ижтимоий интеллект ва ижтимоий компетенцияни қуйидагилар бирлаштиради: а) улар ижтимоий шароитлар ўзгарганда адекват мослашиш имконини беради; б) улар вазиятни тўғри баҳолашни, хатосиз қарорларни қабул қилиш ва бажарилишини таъминлайди; с) улар миқдорий хусусиятларга, даражаларга эга, ўлчаш мумкин. Улар функциялари ва такомиллаштириш усуллари билан фарқланади. Ижтимоий компетенцияни ўрганиш, билим ва тажрибани кенгайтириш ва ўқитиш орқали яхшилаш мумкин. Ижтимоий интеллектни, шахсий ва коммуникатив хусусиятларни шакллантириш, ўзини ўзи бошқариш, шу билан стрессга чидамлилигини ошириш орқали мулоқот ва ҳатти-ҳаракатларда юзага келадиган кўплаб қийинчиликлар бартараф этилади.[11]

Ижтимоий интеллект ижтимоий соҳадаги мураккаб муносабатларни кўриш, тушуниш ва инсоннинг ҳар қандай ҳаётий вазиятини, шахсияти ва ҳаракатларини адекват идрок этиш ва талқин қилиш қобилиятида намоён бўлади. [12]

"Ижтимоий интеллект" тушунчасини аниқлаш, биринчи навбатда, белгиланган концептуал ёндашувларга асосланган ҳолда изоҳланади. Бизнинг нуктаи назаримиз бўйича ижтимоий интеллект – бу шахслараро ўзаро таъсирнинг самарадорлигини ва ижтимоий мослашувнинг муваффақиятини таъминлайдиган субъект-субъект муносабатларида намоён бўладиган нисбатан барқарор психологик хусусиятлардир.

Шундай қилиб, ижтимоий интеллект замонавий шароитда психологик тадқиқот предмети сифатида назарий ва услубий ёндашувларни тушуниш ва қайта кўриб чиқишни, таркибий қисмларни аниқлаш ва экспериментал асослашни, диагностика воситаларини амалга ошириш ва ишлаб чиқиш механизмини ўрганишни талаб қилади.

Адабиёт

1. Абулханова-Славская, К.А. Шахсининг ижтимоий фикрлаши: тадқиқот муаммолари ва стратегиялари// Психол. журнал. № 2 – 1994. - бб. 9-15.
2. Айзенк, Г.Ю. Интеллект: янги қараш // Вопросы психологи, № 7 - 1995.- бб. 111-131.
3. Андреева, Г.М. Ижтимоий психологияси /- М.: Аспект, 1997.- б.239.
4. Анциферова, Л.И. Катталар шахсини ривожлантиришнинг психологик нақшлари ва узлуксиз таълим муаммоси // Психол. журнал. - 1980. - №. 2. - бб. 52-60.
5. Бачманова, Н.В. Психологнинг касбий қобилиятлари масаласи бўйича // Олий таълимнинг замонавий психологик ва педагогик муаммолари.- Л., 1985. - б. 45.
6. Бодалев, А.А. Шахсият ва алоқа /Танланган асарлар. - М.: Педагогика, 1983. –б. 271.
7. Гилфорд, Дж. Ақлнинг таркибий модели. Фикрлаш психологияси.- М., 1965. -б. 456.
8. Дружинин, В.Н. Экспериментал психология. - СПб: Питер, 1999. –б. 356.
9. Емельянов, Ю.Н. Коммуникатив компетенцияни шакллантириш назарияси ва амалиёти / - М.: Просвещение, 1995. –б.183.
10. Кудрявцева, Н.А. Ақлнинг бирлиги. 1994.- Санкт-Петербург, - б.345.
11. Куницкая, В.Н. Ижтимоий компетенция ва ижтимоий интеллект: тузилиши, функциялари, муносабатлари. Психологиянинг назарий ва амалий масалалари. - СПб., 1995. - бб. 48-61.
12. Лабунская, В.А. Мулоқот психологияси: назария. усуллари. диагностика / - М.: Академия, 2001.- б. 288.
13. Лужбина, Н.А. Ижтимоий интеллект шахсининг психологик маданиятининг тизимни ташкил етувчи омили сифатида / Автореф. дисс. ... канд. псих.наук. – Барнаул. - 2002. –б.23.
14. Мехрабян, А. Оғзаки бўлмаган хатти-ҳаракатларнинг психодиагностикаси. СПб. 2001.- б. 256.
15. Михайлова Е.С. Ижтимоий интеллектни ўрганиш методологияси. Фойдаланиш учун кўрсатмалар / Санкт-Петербург.- б. 53.
16. Мнацаканян, Л.И. Ўрта мактаб ўқувчиларида баҳолаш қобилиятини тарбиялаш назарияси ва методикаси /Автореф. дисс.... докт. пед. наук, - М., 1990.-б. 38.
17. Обозов, Н.Н. Ўзаро муносабатларнинг психологик маданияти / - М., 1986. б. 345.
18. Райе, Ф. Ўсмирлик ва ўсмирлик психологияси / Ф. Райе. Санкт-Петербург: Питер, 2000.- б. 616.
19. Чеснокова, О.В. Болаликдаги ижтимоий билишни ўрганиш / Билим. Жамият. - М.: ИПРАН.-1996.- бб. 54-75.
20. Южанинова, А.Н. Шахсининг ижтимоий интеллектини ташхислаш муаммоси тўғрисида. // Психологияда баҳолаш муаммолари. Саратов, 1984. –бб. 63-67.
21. Оллпорт, Г.В. Шахсиятнинг намунаси ва ўсиши / Нью Йорк, -1961. -б. 564.

22. Кантер, Н. Шахсият ва ижтимоий интеллект. / Нью-Джерси, 1987. - бб. 71-90.
23. Росс, Л.Д., Интуитив психолог ва унинг камчиликлари: атрибут жараёнидаги бузилиш. Экспериментал ижтимоий психологиянинг ютуқлари. – Нью-Йорк, 1977. - бб. 171-220.
24. Стенбергнинг Р, Ителлект / Р. Sternberg. – Нью-Йорк, 1988. – б.456.
25. Торндайк, Э. Л., Умное поведение. / - Harper журналы, 1920. - бб. 227-235.

